

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің экономикалық факультетінің 60 жылдығына арналған «Жаңа болмыс жағдайында экономика және қоғам» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, 25 мамыр 2023 жыл, II бөлім= **Материалы** Международной научно-практической конференции «**Экономика и общество в условиях новой реальности**», посвящённой 60-летию экономического факультета Казахского агротехнического исследовательского университета имени С.Сейфуллина, 25 мая 2023 год, II часть = **Materials** of the International scientific and practical conference «**Economy and Society in a new reality**» dedicated to the 60th anniversary of the Faculty of Economics of the S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, May 25, 2023, II part. – 2023. – Ч.2. – Б.144-148.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ ЖАҒДАЙЫНДА САЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ДАМУ ТУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

ӘОЖ 336.027

*Матайбаева Г.А., PhD, аға оқытушы
С.Сейфуллин атындағы ҚАТЗУ, Астана қ.*

Салық жүйесі экономикалық процестерді реттеудің маңызды құралдарының бірі болып табылады және тұтастай алғанда ұлттық экономиканың одан әрі дамуы көбінесе оның елдегі жалпы жағдайға каншалықты сәйкес келетіндігіне байланысты болады.

Ұлттық салық жүйелері нақты фискалдық функцияны орындап қана қоймай, сонымен бірге мемлекеттің қалыпты қызметі үшін қазынаға тұрақты және жеткілікті кірістер ағынын қамтамасыз ету, тартымды инвестициялық ахуалды қалыптастыру, әлеуметтік саланы дамыту арқылы елдің экономикалық қауіпсіздігінің өсуіне ықпал етуі керек.

Көптеген зерттеушілер атап өткендей, кез-келген елде салық жүйесінің дамуы және оның оңтайлылық деңгейі мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік дамуының көрсеткіштері болып табылады. Салық жүйесін реформалау мәселелері әсіресе экономикалық дағдарыстар мен дүрбелең кезеңдерінде өткір болып отыр. Дағдарыстық жағдайларда қаржы ресурстарына деген қажеттілік ерекше сезіледі, олардың бюджетке түсуі негізінен салық төлемдерімен қамтамасыз етіледі. Осы сәттерде шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық белсенділігі төмендейді, көптеген кәсіпкерлер банкротқа ұшырайды, бюджеттің салық кірісі төмендейді. Содан кейін іс жүзінде әрбір Үкіметтің алдында қосымша табыс көздерін табу мәселесі туындайды. Бұл жағдайдан шығудың ең айқын және қарапайым жолы - салықтың өсуі. Алайда, көптеген елдердің салық жүйелерін реформалау тәжірибесі әртүрлі екенін көрсетеді. Сонымен қатар, салық реформаларының белгілі бір кезеңдерінде салық ауыртпалығын күшейту жолына түскен көптеген елдер кейіннен салық жүктемесін төмендетуге мәжбүр болды, өйткені салықтардың өсуі күткен нәтижені бермеді. Өткен әлемдік дағдарыс кезінде бұл елдерде экономиканың қалпына

келуі әлдеқайда баяу болғанын көрсетті, көбінесе ЖІӨ-нің өсуі қайтадан төмендеп кетті. Керісінше, дағдарыс кезеңдерінде салық жүктемесі төмендеген елдерде экономиканың өсу қарқынының жылдам қалпына келуіне қол жеткізілді [1].

Салық реформалары дағдарысқа қарсы іс-қимыл шаралары ретінде қолданылылмай, мұқият өлшенген, дайындалған және дағдарыс кең таралғанға дейін іске асырыла бастаған елдерде ғана оң нәтиже бергенін атап өткен жөн.

Сонымен қатар, көптеген елдердің соңғы салық реформаларына тағы екі ерекшелік тән болды. Барлық дерлік елдер салық салу процесін жеңілдетуге, салық жүйелерін ашық және түсінікті етуге тырысты. Реформалардың көпшілігі ұлттық салық жүйелерін реформалаудан басқа, ұлттық және ұлтаралық деңгейде салық міндеттемелерін заңсыз азайту мүмкіндіктерін жоюға бағытталған болды.

COVID-2019 эпидемиясы және одан әрі жалғасқан әлемдік дағдарыс әлемдік экономиканың қазіргі моделі моральдық тұрғыдан ескірген және ХХІ ғасырдағы қиындықтарға жауап бере алмайтындығын көрсетті. Алайда, 2020 жылғы дағдарыс нәтижесінде салықтық-бюджеттік саясат макроэкономиканы тұрақтандыруда маңызды рөлге ие болды. Бағалар мен сұраныстың күрт төмендеуі, экономикасы дамыған көптеген елдердің орталық банктерінің пайыздық мөлшерлемелерді төмендету мүмкіндіктерінің сарқып қалуы салықтық-бюджеттік саясатқа жаңа міндеттер жүктеді.

Қазақстанда салық жүйесін жаңғырту экономикалық өсуінің, кәсіпкерлік белсенділікті дамытудың, сондай-ақ елге шетелдік инвестицияларды тартудың маңызды шарттарының бірі болып табылады.

Мемлекеттік салық саясаты - бұл салықтар мен бюджетке аударымдар алу ғана емес, ең алдымен экономикалық және әлеуметтік процестерді басқарудың тиімді құралы. Салық саясаты экономиканың жекелеген секторларының дамуына да, азаматтардың әл-ауқатына да негізгі әсер етеді [2]. Сонымен қатар, оның маңызды бөлігі ғана емес, сонымен бірге бұл саясаттың қалай жүзеге асырылатындығы да маңызды.

Қазіргі таңда Қазақстанда салық жүйесін жаңғырту, компанияларды адами капиталға инвестициялауға ынталандыру арқылы салық жүйесінің сапасын арттыру, еңбек өнімділігін арттыру, техникалық қайта жарақтандыру, экспортты ынталандыру және т.б. мәселелер қолға алынуда. Сонымен қатар, тау-кен секторының жер қойнауын пайдаланушыларына салық салуды жаңғырту, медициналық қызметтер саласындағы, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер үшін, сондай-ақ арнайы экономикалық аймақтардағы салық жеңілдіктерін қайта қарау мәселелері де қарастырылуда.

Бүкіл әлемде мемлекеттің кіріс базасын нығайтуға салық реформалары, кең ауқымды немесе ішінара, салықтардың саны мен мөлшерлемелерін оңтайландыру, салық базасын өзгерту, салықтардың әртүрлі түрлерінің арақатынасын өзгерту, прогрессивті және пропорционалды салық салу арқылы қол жеткізіледі. Отандық салық салу жүйесін институционалдық-құқықтық қамтамасыз етуді жетілдіруді салық

базасын кеңейту және салық тәртібін күшейту арқылы салық түсімдерінің фискалдык тиімділігін арттырумен үндестіру қажет.

Бұл тұрғыда салықтық әкімшілендіру институты салықтық есептер мен төлемдердің дұрыстығы мен дәлдігін қамтамасыз етуге арналған. Тарихи тұрғыдан алғанда, салықтық әкімшілендіру жүйесі экономикалық қылмыстармен күресу және мемлекеттік бюджет түсімдерінің толықтығын қамтамасыз ету үшін ең алдымен жеке немесе корпоративтік салық декларацияларына сүйенеді. Цифрлық технология және әлеуметтік желілер дәуірінде пайда болатын ақпарат көлемі артып келеді. Үлкен деректер стратегиялық активке айналады. Олар әртүрлі көздерден және әртүрлі форматтағы құрылымдалмаған деректердің үлкен көлемін білдіреді. Бұл деректерді мемлекеттік органдар да, кәсіпорындар да тұтынушыларға өте қолайлы өнімдер жасау үшін пайдалана алады. Қазақстан Республикасының салықтық әкімшілендіру жүйесінде BigData технологиясын енгізу және неғұрлым белсенді қолдану салық төлеуден жалтарумен және алаяқтықпен күресуге көмектеседі, сондай-ақ салық төлеушілердің өмірін жеңілдетеді.

Big Data бұрыннан бар деректерді қайта пайдалануды білдіреді, сондықтан ақпарат алудың бұл әдісін салыстырмалы түрде арзан деп санауға болады. Мәселе мынада, мемлекет пен төлеушілердің мүдделері серпінді және көптеген факторларға байланысты, сондықтан белгілі бір жағдайлар үшін оңтайлы және белгілі бір уақытта салық жүйесінің параметрлері мемлекеттік саясаттың басымдықтарының өзгеруімен мүдделер тепе-теңдігін қамтамасыз етуді тоқтатады. Оңтайлы салық жүйесі қажет, ол салық түсімдерінің сомасын ұлғайтуға ғана емес, сонымен қатар оларды бюджеттік жүйенің деңгейлері арасында ұтымды бөлуге де бағыттталатын болады, өйткені қолданыстағы Мемлекеттік салық жүйесі жеткілікті белсенді емес, фискалдык бағдарланған және қазақстандық экономиканың дамуының өңірлік және өндірістік факторларын жете бағаламайды [3].

Табысты мобильдеу ақпаратты басқаруға және талаптарға сәйкестікті арттыру және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес үшін үлкен деректердің мүмкіндіктерін пайдалануға байланысты жүргізіледі, бұл өз кезегінде Қазақстан халқының өмір сүру сапасын жақсартады.

Шет елдердің көпшілігі кірістерді мобильдеу реформаларын жеделдету үшін жүйелердің артықшылықтарын пайдаланды. Мысалы, Дания көптеген процестерді, соның ішінде электронды құжаттарды беруді автоматтандырды. Сондай-ақ, ел салық органдары, салық төлеушілер мен банктер арасында ақпарат алмасу жүйесін, сондай-ақ бірыңғай интернет-портал құрды. Бүгінгі таңда Қазақстанда салықтық есептерді тапсыру, электрондық шот-фактураларды жасау, жауапты органдармен кеңесу және т.б. бойынша интернет жүйесі де белсенді дамып келеді, алайда салық төлеушіге жасау үшін қажетті барлық қажетті операциялар әртүрлі интернет-порталдарда орналасқанын атап өткен жөн, бұл барлық жұмысты едәуір қиындатады.

Қазақстан Республикасы салықтарының цифрлық платформасын жақсартудағы маңызды қадам салық төлеуші кабинетінің басты бетіндегі

онлайн режимде жауапты органдардың менеджерімен сөйлесу түріндегі қосымша терезе болады. Қазіргі уақытта менеджермен онлайн режимінде байланысудың жалғыз мүмкіндігі - бұл электрондық поштаны жазу, бұл пайдаланушының барлық тиісті операцияларды жүргізуге уақытын едәуір арттырады.

Халықтың бір бөлігінің салықтан жалтаруының маңызды себептерінің бірі - салық саласындағы сауатсыздық. Көбінесе жеке кәсіпкерлерге қатысты, олардың аз ғана бөлігі қаржы мамандарының қызметіне жүгінеді, ал салық жүйесін өз бетінше шешуге тырысқандар, салық төлеуді айналып өту жолын таңдайды. Салықтарды төлеу және барлық тиісті есептерді тапсыру бойынша сауаттылық деңгейін арттыру мақсатында барынша қолжетімді түрде қажетті ақпаратпен қамтылған (салық заңнамасымен енгізілетін барлық жаңартулармен) бүгінгі күні қолданылып жүрген салықтарды есептеу үшін платформа құру қажет. Мамандардың қызметіне жүгінетін ірі кәсіпкерлер мен компаниялардың, сонымен қатар автоматтандырылмаған салық кеңесшілерінің атқаратын шексіз міндеттерін жеңілдету қажет [4].

Мемлекеттік талаптар барған сайын күрделене және кеңейе түседі, өйткені ставкалар, өнімге салық салу ережелері және салық заңнамасы үнемі өзгеріп отырады. Автоматтандырылған бизнес қажетсіз тәуекелге ұшырайды. Автоматтандырудың көмегімен ставкаларды есептеу дәлірек болады, пайдалану салығы дұрыс есептеледі, декларациялар уақытында беріледі.

Автоматтандырылған салық есептеу платформасы барлық пайдаланушыларға бірыңғай бақылау тақтасы арқылы салық заңнамасының сақталуын басқаруға мүмкіндік береді. Бизнес ескі жолмен өмір сүргісі келеді. Бірақ уақыт цифрлық ғасырда жаңа өмір сүруді талап етеді. Шығындарды ауыстыру, салықтық жеңілдіктер, мерзімдерге шектеулер сияқты мәселелер әлі де талқылауды қажет етеді және қазіргі таңда өзекті болып табылуда.

Қазіргі кезеңде Қазақстанның салық жүйесіне тән негізгі проблемалар мен жағымсыз аспектілер мұнай секторына жоғары тәуелділік; еңбек ресурстарына салынатын салықтың жоғары аралас ставкасы, экономиканың жоғары «көлеңкелі» жағдайы, бұл салық түсімдерінің қысқаруына әкеледі. Бұл мәселелерді шешу үшін мұнайды есепке алмай салық кірістерін ұлғайту қажет; ставкаға байланысты емес ЖТС режимінің аспектілерін өзгерту, салықтан жалтару мен алаяқтықпен күресу үшін салықтық әкімшілендіру жүйесінде BigData технологияларын белсенді түрде енгізу. Ұсынылған іс-шараларды іске асыру салық жүйесін жаңғыртуға ықпал етеді, бұл экономикалық тұрақсыздықтың теріс салдарын жоюға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ибрагимов Ж. И., Капсалямова С. С. Особенности налоговой политики Республики Казахстан [Текст] / Журнал: Вестник ВЭГУ. - №. 2, - 2018. - С. 121-126.

2. Wu C. More unequal income but less progressive taxation [Text] / Journal of Monetary Economics. - 2021. - Т. 117. - Р. 949-968.

3. Максимов А.В. Анализ BigData как разновидность информационно-аналитических технологий [Текст] / Сборник студенческих работ. Аналитические технологии в социальной сфере: теория и практика. - 2020. - С. 123-125.

4. Serikova M., Sembiyeva L., Mussina A., Kuchukova N., Nurumov A. The institutional model of tax administration and aspects of its development 2018 [Электронный ресурс]: Investment Management and Financial Innovations, - 15(3), - 283-293 pp.
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56658659300>